

מהו הדומה והשונה בין טקס הכנסת היילוד לקהילה בדת היהודית ובדת הנוצרית?

כתבה: רחל ספיר

תוכן העניינים:

- א. מבוא..... 2
- ב. מהו מקורו של טקס הטבילה הנוצרי ומהן משמעויותיו התיאולוגיות והחברתיות בימי הביניים?..... 3
- ג. מהו מקורו של טקס המילה היהודי ומהן משמעויותיו הדתיות והחברתיות בימי הביניים?..... 4
- ד. מה הדומה והשונה בין סדרי הטקסים והמשתתפים בהם, ומהן המשמעויות החברתיות?.. 6
- ה. מהי עמדתה של קתריין אן טגליה לגבי הקשר בין הדיון בהטבלת תינוקות לבין שאלת קיומה של תקופת ילדות מוגדרת בימי הביניים? כיצד היא מבססת עמדה זו ומהן מסקנותיה?..... 10
- ו. סיכום..... 13
- ז. ביבליוגרפיה..... 14

א. מבוא

החברה מייחסת חשיבות לטקסים כביטוי לערכי התרבות שלה ולחיזוק הקשרים החברתיים בין חבריה. ארנולד ון גנפ היה הראשון שהגדיר את הטקסים המלווים את "אירועי המשבר" בחייו של אדם, כ"טקסי מעבר". טקסי המעבר הם תופעה חוצת תרבויות, זמנים ומקומות, אלה מתחילים מיום לידתו של אדם, אז נערך טקס המעבר הראשון שלו, ומסתיימים לאחר מותו. בחרתי להתרכז בדומה והשונה בין טקס הכנסת היילוד לקהילה בדת היהודית ובדת הנוצרית - בין הטקס בחברה היהודית, שנקרא "טקס המילה" לבין "טקס הטבילה" בחברה הנוצרית. בחברה הנוצרית, בדומה לחברה היהודית, חיזקו טקסי המעבר את הקשר שבין הפרט לחברה. אבל הדמיון בין הטקס היהודי והטקס הנוצרי, הוא נושא חשוב ומעניין גם בגלל העובדה שלא יכולת להיות חבר מלא ו"שלם" בקהילה בשתי הדתות, ובעיקר לאור העובדה שמדובר בשני טקסים שעמדו בניגוד גמור זה לזה מבחינה דתית. אולם בטרם אערוך את ההשוואה אנסה לבדוק מהו מקורם של הטקסים הללו ומהי משמעותם הדתית והחברתית. הראשון הוא טקס הטבילה, אחד משבעה סקרמנטים - שהם מעין "צינורות חסד", המצויים בידיה של הכנסייה, שבאמצעותם מועבר החסד האלוהי לאדם המאמין. הטבילה היא הסקרמנט הראשון ואחד מהשניים החשובים ביותר. בברית החדשה נזכר "המסתורין" של אלוהים כישו המשיח. המילה "מסתורין" יוחסה לפולחנים המסמלים את הגאולה. הלטינים החליפו את המילה וקראו לטקס הקדוש "סקרמנט". ה"מיסטריות" - טקסים חשאיים ומכאן שם, היו טקסי חניכה וקבלה מהתקופה של יוון ורומי, מכאן השם מתגלגל לברית החדשה. אמשיך את חיבורי בבדיקת מקורותיו של טקס ברית המילה ביהדות ומשמעויותיו הדתיות והחברתיות. ביהדות יש תרי"ג מצוות והמילה היא אחת מהמצוות הראשונות של בני ישראל. טקס הטבילה הנוצרי בא להחליף את טקס ברית המילה היהודי. גם טקס המילה נחשב לאחד מטקסי המעבר החשובים ביותר ביהדות. לאחר הדיון על מקורם של טקסי המעבר הללו, אערוך השוואה בין שניהם ואנסה לבדוק מהן המשמעויות החברתיות שיש מאחוריהם. ולסיום אציג את עמדתה של קתרין אן טגליה לגבי הקשר בין הדיון בהטבלת תינוקות, שזהו צעדו הראשון של התינוק אל הקהילה הנוצרית, ובין קיומה של תקופת ילדות מוגדרת וברורה בימי הביניים, ובהתייחס לשאלת המחקר, אנסה לבדוק האם יש מקבילה כזו גם ביהדות.

ב. מהו מקורו של טקס הטבילה הנוצרי ומהן משמעויותיו התיאולוגיות והחברתיות בימי

הביניים?

המנהג של טבילת התינוק סמוך ללידתו ניזון מן התדמית השלילית של לידת התינוק. בן האנוש שנולד בחטא הוא פרי יחסי המין של הוריו, שעומדים בסימן תאוות הבשר מאז החטא הקדמון. היילוד נולד בחטא, חטאם של אדם וחווה והוא זקוק לשחרור מחטא מיד לאחר לידתו. שחרור זה הוא מקבל באמצעות הטבילה, בה ניתן לראות "טקס מעבר", שבו ניתנו לתינוק חסדו וסליחתו של המשיח, בטקס מביאים אותו בברית קהילת המאמינים למען ייושע. הנטבל היה כמו אדם שמת ונולד מחדש – לידה רוחנית שהיא התקבלות אל חיק הכנסייה, בימי הביניים נקודת הכובד של משמעות הטבילה הועתקה אל המחילה על החטא הקדמון. הטבילה באה במקום טקס ברית המילה של היהודים. עפ"י הנצרות האפשרות להיגאל היא רק באמצעות הטבילה. מנינו כאן שלושה שלבים והם: תיאולוגיית החטא, החסד והטבילה.

אנשים האמינו שגדלו סיכוי של תינוק שהוטבל להישאר בחיים, מאלה של תינוק שלא הוטבל, בעקבות הטבילה הוא יירפא ממחלה או ממום והוא יהיה יפה ובריא. עפ"י האמונה העממית היו פיות שגנבו את התינוק שנולד ושמם במקומו את ילדן, זאת יכלו הן לעשות ביתר קלות אם עדיין לא הוטבל התינוק. בנוסף לטבילה הם השתמשו בקמיעות ולחשים והכל כדי להגן על העולל שנולד. אז כמו היום היתה חרדה לגורלו של התינוק בימים הראשונים שלאחר הלידה. החרדה ונקיטת כל האמצעים שעמדו לרשותם כדי להגן על התינוק מלמדות על רצונם של ההורים שתינוקם יישאר בחיים.

טקס הטבילה עבר שינויים במהלך ימי הביניים וניתן להצביע על שתי תמורות בולטות שחלו בו. השינוי הראשון היה במאה ה-13 בו נקבע כי: יש להטביל את היילודים מיד לאחר הלידה, נוסחו תפילות בשפה המקומית כדי שבמקרים בהם נשקפת סכנה לתינוק בזמן הלידה או בסמיכות אליה, יוכל גם אדם שאינו כומר לבצע את הטקס.

בטבילה ניתן לתינוק שמו. לחלקם ניתן שמו של האבא או הסבא, אח או אחות שנפטרו או דוד, קדוש או אבות הטבילה, לבנות ניתן השם באותה דרך כמו שניתן לבנים.

נקבעו תקנות מיוחדות לטבילה במקרה שבו נשקפת סכנת מוות לתינוק, אותה היה רשאי לעשות אדם מן היישוב, זאת היתה חובה נוצרית. אם נראה בזמן הלידה שהתינוק לא יצא חי, על המיילדת היה לטבול את אותו חלק מגופו שיצא. ועידות כנסייתיות תיקנו תקנות למיילדות מה האחריות שלהן ומה עליהן לעשות, זו היתה טבילת חירום.

נראה כי טבילת התינוק היתה חשובה לא פחות מהצלת חייו, במקרה שהאם מתה המיילדת היתה צריכה לחתוך חתך בגופה בסכין, לא רק כדי לנסות ולהציל את חי הילד, אלא גם כדי להטבילו, כי זהו מעשה של חסד נוצרי. האמונה היתה, שילדים שנטבלו ולא הספיקו לחטוא מקומם בגן העדן מובטח. תיאור הילד התמים, שידע סבל, משתחרר במותו מייסוריו ומגיע לגן העדן ולאוושר הנצחי, היה מוטיב חוזר בספרות. היו נשים שרצחו את עוללן מיד לאחר הלידה, חלקן טבלו אותו קודם לרציחתו, הן חשבו שכך הוא יגיע לגן העדן, הן מבטיחות את גאולת נשמתו. ילד שמת ללא טבילה לא יכול היה להיגאל, הוא נחשב טמא ונקבר מחוץ לכנסייה.

הורים עשו כל מאמץ להטביל את ילדם, העובדה שהצליחו להטבילו לפני מותו, היתה נחמה מסוימת. אבל מותו של תינוק ללא שהוטבל, לא רק שגרם צער, אלא עורר גם פחד שמקורו הן בתפיסה הנוצרית על מה שיקרה לילד לאחר מותו והן באמונות ומנהגים מהתקופה שלפני הנצרות.¹

ג. מהו מקורו של טקס המילה היהודי ומהן משמעויותיו הדתיות והחברתיות בימי

הביניים?

מילה היא אחת מהמצוות הראשונות של בני ישראל. תופעה זו לא היתה ייחודית לעם ישראל אולם היא קבלה אצלם משמעות דתית גדולה. רק אצל היהודים מלו את הבנים ביום השמיני לאחר הלידה, בעוד שבתרבויות אחרות שבהן מלו את הבנים, עשו זאת בתקופת ההתבגרות או לפני שהגבר התחתן. כנראה שבתקופת הבית השני הפסיקו עמים אחרים באזור למול את ילדיהם והמילה נשארה סימן היכר ייחודי לעם ישראל.

בתורה נכתב כי עיקרה של מצווה זו היא כריתת ברית בין האלוהים לבין אברהם וזרעו אחריו עד עולם (בראשית י"ז). חכמים דיברו על כך שהמילה שקולה כנגד כל המצוות, פרשנותם היתה גם בגלל המלחמה שלהם נגד הנוצרים, שרצו לבטל את המילה.

אחת הפרשנויות אותן אני רוצה להציג היא פרשנותו הרציונאלית של רבי הושעיה, הוא כתב: *"כל שברא בששת ימי בראשית צריכין עשייה...אפילו האדם צריך תיקון"*² מדבריו אפשר להבין שהמילה היא השלמת בריאתו של האל ע"י האדם, כשבני ישראל מלים את בניהם הם משלימים את מלאכתו של הקדוש ברוך הוא, ואילו ילדי הגויים שאינם נימולים, אינם שלמים. מול פרשנותו

¹ שלומית שחר, ילדות בימי הביניים, אור יהודה, 1990, עמ' 73-81.

² בראשית רבה, יא ו, עמ' 95.

של רבי הושעיה ישנה פרשנות אחרת. עפ"י המדרש, שואל אברהם אבינו: "אם חביבה המילה, מפני מה לא ניתנה לאדם הראשון? הוא נענה "דייך אני ואתה בעולם". אם אינך מקבל עליך למול, דיו לעולם עד כאן"³. תשובות אלה מייצגות גישות שונות. הראשונה רואה במילה, שהיא על פניו הטלת מום בגוף, תיקון בגופו של אדם והשלמת הבריאה. והשנייה זהו רצונו של האלוהים, מה ששם את אברהם וכל זרעו במישור שונה משאר העמים. לאחר שאברהם קיבל עליו את המילה, נהגו כך הדורות הבאים כמעט ללא הפסק, פרט לתקופת הנדודים במדבר. השקפה שונה מהשקפתם של החכמים אנו מוצאים אצל פילון האלכסנדרוני⁴, שהיא עפ"י רוחה של התפיסה ההלניסטית הרציונאלית המשתמשת בפירושים סמליים ואלגוריים. הוא מונה שישה הסברים, הארבעה הראשונים הם ממקורות אחרים והשניים האחרונים הם שלו.

1. צריך לכרות את העורלה מטעמי בריאות כדי למנוע מחלות.
2. ההפריה טובה יותר, כי לא נשארים זרעונים בקפלי העורלה.
3. המילה עוזרת לשמירה על ניקיון וטהרה.
4. כמו שהלב נותן מחשבות, כך גם איבר המין הזכרי מוליד. מילתו היא סמל למילת הלב.
5. המילה היא סמל להפחתה בעודף התאוות וכך עוזרת לכיבוש היצר.

חכמים ואמוראים חששו מהסבר רציונלי כמו של פילון האלכסנדרוני, הם חששו שאולי יתבטל הטעם ותתבטל המצווה. כיוון מחשבתם של החכמים הוביל לקראת תודעת זהות ייחודית לעם ישראל. רק אצל עם ישראל נערכה המילה ביום השמיני ללידה, לכן הדעות המקשרות בין מילה ומשמעות מינית או התבגרות חברתית נראות להם כבלתי תופסות. אין תמימות דעים בפרשנות המדעית בהסברת נושא המילה, הן מציגות את המילה כחלק מטקס ההתבגרות וכמעט ואינן מתייחסות למילת תינוקות שלא קשורה בהתבגרות. אין היום תיאוריה אחידה וחד משמעית שיכולה להסביר את הסיבות ואת הווריאציות השונות לקיומה או אי קיומה של המילה בתרבויות השונות. ניתן רק לומר שבחברות בהם מקיימים את המילה יש לה פונקציה

³ שם, מו' ג, עמ' 460.

⁴ פילון האלכסנדרוני, בתוך: ניסן רובין, ראשית החיים, תל אביב, 1995, עמ' 79.

של הגדרת זהות. זהו סימן היכר בגופו של אדם שאינו ניתן להסרה. בבשרו של כל בן ישראל שנימול נחתם "אות ברית", המכניס אותו לקהילה היהודית. הוא לא בוחר להצטרף מאחר הוא נימול עוד בטרם עמד על דעתו, בגיל שמונה ימים.⁵

בניגוד לניסן רובין, הרואה בברית חוויה ראשונה של התינוק במסגרת גברית וקהילתית, ואינה קושרת אותה למחזור החיים או לטקסי הלידה, רואה אלישבע באומגרטן בטקס המילה טקס דתי שהוא אחת מן המצוות של העם היהודי, אירוע שיכול ללמד אותנו על טיבה של החברה היהודית באשכנז ועל סדריה החברתיים. הימים שלאחר הלידה בחברה הימי ביניימית היו ימים של דאגה רבה לתינוק ואמו. כדי להגן על התינוק ולהקל על המפגש שלו עם משפחתו ועם הקהילה, נערכו טקסים שונים שנועדו להגן על חייו.⁶

ד. מה הדומה והשונה בין סדרי הטקסים והמשתתפים בהם, ומהן המשמעויות

החברתיות?

בין טקס ברית המילה לטקס הטבילה קיימות נקודות המצביעות על דמיון ושוני. ההקבלה בין מילה לטבילה בימי הביניים באה לידי ביטוי גם בכך שיהודים ונוצרים הגדירו את דתם דרך שני הטקסים הללו. בימי הביניים הצטרכו יהודים לעמוד בלחצים כבדים כדי להמיר את דתם ולקבל עצמם את הטבילה, ולכן הלכה והתגברה עוצמתם של הטקסים הללו. הדמיון בין היהדות לנצרות מעניין בעיקר לאור העובדה כי מדובר בשני טקסים שעמדו בניגוד גמור זה לזה מבחינה דתית.

לפני שאבדוק את הדומה והשונה בין הטקסים, ואדון במשמעויות החברתיות, אתאר בקצרה את מהלכם של טקסים אלה.

אתחיל בטקס ברית המילה: ביום השמיני, לאחר שרחצו את התינוק והלבישו אותו בבגדים נאים, בעלי הברית (על תפקיד זה ארחיב בהמשך) הביאו אותו לבית הכנסת. שם היו שני כסאות האחד לבעל הברית והשני לאלהי הנביא - מי שידוע כשומר הברית ומבשר הגאולה לעם ישראל, היה פטרונם של התינוקות והיה מקובל כמי שהשתתף במילתו של כל אחד ואחד. את התינוק הניחו על רגליו של בעל הברית והמוהל, בעזרת סכין, היה מל, זאת אומרת כורת את העורלה, מבצע חיתוך של הקרום שתחתיה ומפשיל אותו כלפי מטה. אח"כ הוא מצץ מדם המילה וברך על המילה, גם

⁵ ניסן רובין, ראשית החיים, תל אביב, 1995, עמ' 77-121.

⁶ אלישבע באומגרטן, אמהות וילדים, חיי משפחה באשכנז בימי הביניים, ירושלים, 2005, עמ' 90-140.

אביו של הנימול מברך. בטקס נותנים שם לתינוק. לכבוד הולדת הבן נערכת סעודה גדולה. טקס הטבילה נערך כשבוע ימים לאחר הלידה, רוחצים את התינוק ומלבישים אותו (או אותה) בבגדים יפים והורי הטבילה (על תפקיד זה ארחיב בהמשך) מביאים אותו לכנסייה, הפשיטו את התינוק וטבלו אותו באגן הטבילה או יצקו עליו מים, בפיו שמו מעט מלח ומרחו את חזהו וגבו בשמן. הורי הטבילה הוציאו אותו מאגן הטבילה. הם הצהירו, בשמו של הנטבל, הצהרת אמונה. אמרו תפילה, דחו את השטן והתחייבו ללמד ולחנך את הנטבל ברוחה של האמונה הנוצרית.

בטקס נתנו לילד את שמו. לכבודו של התינוק עורכים סעודה גדולה.

קווי דמיון בין שני הטקסים הם לדוג': בשתי הדתות (בנצרות זה החל מהמאה ה-4, קודם הטבילו מבוגרים) מדובר בטקס הקשור בילדים, הלבוש החגיגי בו הלבישו את התינוק, הובלה אל הטקס ע"י הורי הטבילה או בעלי הברית, לה יוחסה חשיבות גדולה, הארוחה שנערכה ע"י בעלי הברית והורי הטבילה בלילה שלפני הטקס, וכן רחיצת התינוק על ידי שני בעלי התפקידים הללו בשתי הדתות. ניתן לראות כי יש דמיון גם בבחירת מיקומו של הטקס. באשכנז נהגו לקיים את טקס המילה בבית הכנסת בד"כ לאחר תפילת שחרית. בתקופות קדומות יותר נהגו למול את הילד בבית, העברת הטקס מהמרחב הפרטי לציבורי, מהבית לבית הכנסת, מעידה על חשיבותו של הטקס, זהו כעת טקס פומבי. העברתו של הטקס למרחב הציבורי מדגישה את חשיבות השתתפותם של חברי הקהילה בו. גם טקס הטבילה התקיים על פי רוב בכנסייה, למעט במקרה של טבילת חירום.

ניסן רובין⁷ מוסיף כי הקהל המשתתף מאשר בהשתתפותו את האירוע. הוא מאשר את הסטטוס החדש שלתוכו התקבל עובר הטקס. ככל שכמות המשתתפים גדלה, כך תגדל חגיגותו של הטקס וחשיבותו.

התינוק נוכח בשני הטקסים, אם כי מפאת גילו אחרים מבצעים בעבורו את כל תפקידיו. המילה נערכת תמיד ביום בשמיני, פרט למקרים בהם התינוק חולה, ואילו הטבילה נערכת סמוך ללידה בערך לאחר שבעה ימים, אין הגדרת זמן מדויקת. בשונה מטקס הטבילה, המילה נערכת רק לבנים, את המילה עורך המוהל - זוהי מלאכה הדורשת הכשרה ומומחיות. אף על פי שהייתה זו מצווה בה מחויב האב, רוב האנשים לא יכלו לעשות זאת. באשכנז בימי הביניים חל שינוי בדמותו של המוהל, על אף שבגמרא ניתן היתר לאישה למול תינוק, נאסר הדבר בהדרגה בימי הביניים. בטקס המילה הופך הנימול מתינוק ערל לחלק מן הקהילה היהודית. הקהילה הנוצרית התייחסה

⁷ ניסן רובין, שם, עמ' 97

בצורה דומה לתינוק בטקס הטבילה. גם כאן טקס זה היה סמל לכניסתו של התינוק לחיק הדת הנוצרית וטקס קבלה. מתן שם לתינוק משולב בד"כ בטקס המילה או הטבילה - השם מגדיר את התינוק כאדם בזכות עצמו ובמקביל עושה אותו חלק מן החברה הכללית. נכון שבשתי החברות עבור התינוק זהו טקס מעבר, בו משנה התינוק את מעמדו מבחינה חברתית, אולם קיים הבדל מרכזי בין הטבילה והמילה - בנצרות רק לאחר הטבילה הפך התינוק לנוצרי, אולם תינוק שנולד למשפחה יהודית לא הפך ליהודי עם מילתו, אלא הפך מערל לבן ברית. לשוני הזה יש משמעות מאחר והמרחק בין ערל לבן ברית קטן מהפיכתו של תינוק שנולד להורים נוצרים, לבן הדת הנוצרית. על אף השוני אפשר להצביע על קווי מחשבה דומים בין שתי הקהילות, שכן תינוק יהודי שמת לפני שמלו אותו, נימול לאחר מותו, היה חשוב שהוא יקבר כשהוא נימול. בנצרות היה חשוב, במקרה של סכנת חיים, לערוך הטבלת חירום לתינוק כדי להבטיח את מקומו בעולם הבא.

הזכרתי לעיל שני בעלי תפקידים חשובים ואילו הם הורי הטבילה ובעלי הברית. תפקידם של אלה בימי הביניים, חשוב ומרכזי ומעיד על השפעות הדדיות בין שתי הקהילות. ארחיב את הדיון בחיבור זה על בעלי התפקידים הללו, ואנסה לעמוד על משמעויות חברתיות בשתי הקהילות היהודית והנוצרית.

בעל הברית פועל יחד עם מי שחייב במצוות הברית וזהו האב, כמו שהורי הטבילה פעלו עם ההורים הביולוגיים. במהלך טקס המילה ממלא בעל הברית כמה תפקידים: הוא מביא את התינוק לבית הכנסת שם הוא מוסרו לאביו, הוא מחזיק אותו בזמן המילה בשעה שאביו של התינוק אומר את הברכות. כמו תפקידו של בעל הברית, כך גם התפקיד של הורי הטבילה, עבר שינוי משמעותי בתקופת ימי הביניים. התפקיד של הורי הטבילה היה להוביל את התינוק אל אגן הטבילה ובחזרה, הם ענו על שאלות ששאל הכומר במקום התינוק. הם רחצו את התינוק לפני הטקס, הלבישו אותו בבגדים לבנים. ניתן לראות שיש קווי דמיון בין תפקידם של בעלי הברית והורי הטבילה.

התפרסמו מס' מחקרים בשנים האחרונות על מוסד הורי הטבילה שבדקו את תפקידם ובעיקר את הפונקציה חברתית שלהם. חלק מן המחקרים הדגישו את הפן החינוכי של הורי הטבילה כלפי התינוק שנטבל. הילד הפך להיות ילדם שלהם באופן רוחני ואחד התפקידים שלהם היה קבלת אחריות לחינוכו הדתי של הילד. אבל על אף הדיון בנושא זה בספרות הכנסייתית בימי הביניים, הוכיחו חוקרים כי בפועל לקחו על עצמם הורי הטבילה אחריות רק לעיתים רחוקות. לתפקיד זה של חינוכו הדתי של הילד הנוצרי, אין מקבילה במקורות היהודיים מימי הביניים.

הבדל חשוב נוסף בין הורי הטבילה לבעלי הברית הוא בנוגע למערכת היחסים בין הורי הטבילה לילד שנטבל לעומת אלה שנוצרו בין בעלי הברית לתינוק הנימול. בנצרות חלים שני איסורים: הראשון שקרובי משפחה ישמשו בתפקיד הורי הטבילה והשני - בגלל חוקי עריות חמורים בימי הביניים, חל איסור לבוא בברית נישואין בין הורי הטבילה לנטבלים. בקהילה היהודית לא חלו האיסורים הללו. לבעלי הברית נבחרו קרובי משפחה או חברים. נשאלת השאלה מדוע לא חלו איסורים אלה גם בחברה היהודית? והתשובה, לדעתה של אלישבע באומגרטן, היא גם חברתית וגם דתית. הקהילה היהודית היתה קטנה והגבלה זו של נישואין של בעלי ברית עם משפחתו של התינוק, היו מצמצמים את אפשרויות הנישואין.

נקודת מבט נוספת מציג ג'ון בוסלי⁸ שכתב בשני מאמרים קצרים את הסיבות החברתיות שהביאו לעליה בחשיבות הורי הטבילה בימי הביניים. לשיטתו, מוסד זה של הורי הטבילה אפשר יצירת קשרים בין הורי התינוק הנטבל להורי הטבילה ולא בין הורי הטבילה לתינוק. קשרים אילו הפחיתו מתחים בתוך הקהילה שהיו משפיעים על תפקודה, שכן הברית שנכרתה בין המשפחות הגבירה את המחויבות של אלה לשלום ואחוה - אלה היו משפחות ממעמדות שונים כך שנוצר קשר שאולי לא היה נוצר בנסיבות אחרות. הוא ראה בבחירת הורי הטבילה ובדרך ביצועו של הטקס דרך לאיחודה של הקהילה ומניעת מתחים.

בשונה מג'ון בוסלי חושב ברנהרד יוסף⁹ שיותר משתרם תפקיד הורי הטבילה לחינוך דתי יותר טוב או להפגת מתחים, הוא היה ביטוי נוסף או מקביל, לידידות וחברות ולרכישת מקום בחברה. תופעת בעלי הברית מאפשרת לנו לגלות מתחים שהתקיימו בחברה היהודית, בין משפחות לבין עצמן ומתחים בתוך הקהילה עצמה. כיבוד בני משפחה, נועד כנראה גם לקבוע ולאשר את ההיררכיה החברתית, בעיקר של משפחתו של האב. חלו שינויים בתנאים הכלכליים בתקופה זו אלה ליוו את תהליך ההתקשרות שהיה לפני הנישואין, ועם לידת הצאצא היה צורך באישור מחדש של ההיררכיה המשפחתית. כשנולד ילד ממן זכר הופכים את הנישואין מהסכם כספי על תנאי - אם הכלה תמות או אם לא ייוולד צאצא עד מותה, להסכם של קבע. הטקס הראשון המרכזי שלאחר הנישואין, הוא טקס המילה, יש צורך לאשר את היחסים בין המשפחות. מכאן אחד התפקידים של בעל הברית, המתגלה במינוי קרובי משפחה לבעלי הברית - עם העדפה למשפחתו של האב, נובע מן הקשר בין הסכמי הנישואין לטקסי הלידה.

⁸ ג'ון בוסלי, בתוך: אלישבע באומגרטן, אמהות וילדים, חיי משפחה באשכנז בימי הביניים, ירושלים, 2005, עמ' 127-128.

⁹ ברנהרד יוסף, בתוך: אלישבע באומגרטן, אמהות וילדים, חיי משפחה באשכנז בימי הביניים, ירושלים, 2005, עמ' 127.

לסיכום, היהודים נהגו בכבוד בבעלי הברית, כמותם גם הנוצרים נהגו בכבוד בהורי הטבילה. בקהילה הנוצרית היה רצון לבסס קשרים קיימים ולהתחיל קשרים חדשים, כך גם בקהילה היהודית. ההבדל בין הקהילה היהודית לנוצרית נובע הן מקטנותן של הקהילות היהודיות, ביחס לשכניהם הנוצרים והן מהבדלים בין הגישות היהודיות לנוצריות ביחסי לנישואין.¹⁰

ה. מהי עמדתה של קתריין אן טגליה לגבי הקשר בין הדיון בהטבלת תינוקות לבין שאלת

קיומה של תקופת ילדות מוגדרת בימי הביניים? כיצד היא מבססת עמדה זו ומהן

מסקנותיה?

קתריין אן טגליה¹¹ בוחנת כמה מדרכי ההבניה התרבותית של הילדות בימי הביניים כפי שהן מתבטאות בטבילה, בסעודת הקודש¹² ובאישוש¹³, על פי עדויות מצפון צרפת. כדי לענות על השאלה בסעיף זה, אתרכזו בטקס הטבילה ואנסה להציג את עמדותיה והמסקנות אליהן היא מגיעה. אן טגליה איננה בודקת את היחס בין טקס המילה ותקופת ילדות מוגדרת ביהדות, אולם מאחר ושאלת המחקר של עבודתי היא השוואה בין שני הטקסים - המילה והטבילה, אנסה לבדוק האם קיים דמיון ביחס לילדים בדת היהודית.

טבילת תינוקות בימי הביניים המאוחרים עמדה בנקודת מפגש של כמה סוגיות תרבותיות חשובות, היא מייצגת את צעדו הראשון של התינוק אל הקהילה הנוצרית. סוגיה תרבותית ראשונה - בימי הביניים ילד לפני הטבלתו שימש לאנשים רבים דוגמא מושלמת לגוף לא מושלם, לא רציונלי ומושחת ע"י החטא הקדמון. אף שבימי הביניים המאוחרים התרכז במקצת העיקרון של החטא הקדמון כך שילד שלא נטבל לא נידון לגיהנום, אלא ללימבו¹⁴, עדיין זה היה עיקרון שלא סיפק ניחומים. תקנה של ועידת כנסייה היתה להעביר תינוק שלא הוטבל לקבורה מחוץ לבית הקברות, כך הם הגנו על "טהרתו" של בית הקברות. קבורה כזו מעידה בבירור כי ילד שלא הוטבל לא יכול היה להיות חלק מן הקהילה הנוצרית או מתוכנית הגאולה.

¹⁰ אלישבע באומגרטן, אמהות וילדים, חיי משפחה באשכנז בימי הביניים, ירושלים, 2005, עמ' 90-141

¹¹ קתריין אן טגליה, **ההבניה התרבותית של הילדות: טבילה, סעודת הקודש ואישוש**, (תרגום: ד"ר עידן ירון), עמ' 73-88

¹² טקס סעודת האדון - היה חלק מטקס החניכה של הילד בו הוא, כמו כל המאמינים, אוכל מלחם הקודש, סמל של כניסת הילד לעולם הרוחני של המבוגרים. הטקס השני לאחר הטבילה.

¹³ טקס האישוש - גם חלק מטקס החניכה של הילד, "גיל שיקול הדעת" שבו הוא מצהיר באופן רציונלי ופומבי על אמונתו. זהו הטקס השלישי.

¹⁴ זהו הגבול בין גן העדן לגיהנום שאליו הגיעו ילדים, שעדיין לא חטאו. לשם הגיעו גם אנשים שחיו לפני הגעתו של ישו.

סוגיה תרבותית שנייה היתה שטבילת יילודים נחשבה לדרך תקינה לכניסה לקהילה הנוצרית. בימי הביניים כל אחד, למרות שהכנסייה הייתה מעוניינת לשלוט ולפקח, יכול היה לבצע את סקרמנט¹⁵ הטבילה. הוא היה בתוקף אם נאמרה האמירה הנכונה והיילוד הוטבל, היה חשוב לשמור על כללי הטקס הללו.

כשאנו בודקים את טקס הטבילה, (וגם את טקס האישוש וסעודת האדון שאינם קשורים לדיונינו כאן), אנו למדים כי הכנסייה בתקופת ימי הביניים התעניינה בילדים ובמקומם בחברה הנוצרית. עניין זה לבש פנים רבות, והתרכז בגופו ובנפשו של הילד כמחוזות לדאגה. תפקידה של הכנסייה בגאולת הגוף והנפש מוכיח שלגביה, הילדות צריכה להיבנות מתוך קשר לשלושת הסקרמנטים הללו. הכנסייה הכירה בכך שחשיבות הבטחת הגאולה לילד מחייבת את אותם אלה שאינם אנשי הכנסייה ולכן היא דאגה שהם יבצעו את הטבילה בדרך הנכונה, ועדיין היה חשוב לכנסייה שהשליטה על סקרמנט חשוב זה תהיה בידיה. הכנסייה עשתה כל מה שבידה כדי לשמור את טקס הטבילה הקדוש, תחת סמכותה, אמנם לא שללה זו שטבילה תבוצע ע"י כל אדם, אבל היא לא אפשרה לקהל המאמינים שמחוץ לכנסייה להשתלט על עוצמה זו. הכמרים נדרשו ללמד את קהל המאמינים מה עליהם לעשות, מהו המהלך המדויק של מילים ומים, ובכל מקרה עליהם היה להדגיש כי פעולה זו תבוצע ע"י מאמינים רק במצב חירום. מיילדות היו צריכות לקבל רישיון מהבישוף ואם כומר נדרש להגיע ללידה, אסור היה לו להתעכב, עליו היה להתייצב מיידית בחדר הלידה. חלה חובה להגיד את הנוסחה המותנית לאחר טבילה שהיתה מוטלת בספק, וכן היה טקס טבילה משלים בכנסייה כשהטבילה לא בוצעה ע"י איש הכנסייה. מידת אי האמון מצד אנשי כנסייה בטבילה שבוצעה ע"י אדם מן הקהילה, הופגנה במלואה בדרישה קיצונית שעל פיה על הכמרים לבצע טקס השבעה (לגירוש רוחות רעות) על ילד שעבר טבילה כזו. כל הדגשים הללו משקפים את דאגתה של הכנסייה להבטחת שליטתה בטבילה.

בעיה נוספת היתה שרק ילד שהוטבל יכול היה להשתלב בקהילה הנוצרית באופן מלא. אולם הטבילה, להבדיל מברית המילה, לא משאירה סימן גלוי באדם שעבר אותה. איך יכלה הכנסייה להבחין מי אלה שנטבלו עפ"י כל הכללים ולכן היו חבריה, אם חלקם נטבלו בטקסים פרטיים, לא "טבעיים"? הטבילה בידי אדם מן הקהילה היתה אולי תקפה, אך היתה חסרה את הביצוע "הנכון" של טבילה כנסייתית, שניסתה להעביר את קהל המאמינים מהאירוע עצמו אל הנצח של הנוכחות האלוהית. הטקס הפומבי שימש סמן גלוי לעין שהוכיח לקהל שצפה בו שישו, גם אם

¹⁵ עפ"י האמונה הנוצרית הסקרמנטים אילו הם "צינורות החסד" שבאמצעותם מועבר החסד האלוהי אל האדם המאמין.

איננו נראה, נמצא ביניהם. גופו של התינוק היה המצע לאותו הרגע, מאחר שהביצוע, אותו רואים ושומעים, של הטבילה שיקף את המאבק השקט והסמוי על נשמתו של הילד. מכאן ברור מדוע הרגישה הכנסייה אי נחת מאישור טבילה מחוץ לכותלי הכנסייה, טקס זה היה חסר את התיאטרליות של הטקס שנערך בכנסייה - ההשבעות, התזות המים והמשיחות בשמן, זה שיקף בצורה מלאה יותר את האנתרופולוגיה שהכנסייה בימי הביניים רצתה להפגין. הילדות החלה ברגעים אלה, כאשר התינוק, שנגאל מהחטא הקדמון בחסד האלוהים, עבר מעולם המוות אל חיק החברה הנוצרית.

אי יציבות זו בנוגע למעמדו הרוחני של הילד, שנבעה מטבילת חירום בידי אדם פשוט, הוחרפה עוד יותר ע"י אי הנחת מן הכוחות המטמאים העלולים להיות בגופו של תינוק שמת ללא שנטבל או שטבילתו בוצעה ע"י אדם שאינו איש הכנסייה. גופתו עלולה היתה לטמא את בית הקברות ואולי אף לטמא את אמו שהוטבלה, אולם מתה בלידתה אותו.

בסעיף קודם כתבתי על השונה והדומה בין טקס המילה וטקס הטבילה. אן טגליה לא ערכה השוואה ומחקרה התבסס רק על הדת הנוצרית, אולם אני אנסה לבדוק האם קיים דמיון ביחס לילדים בדת היהודית.

כפי שכתבתי לעיל תקופת הילדות בנצרות, על פי אן טגליה, החלה עם הטבילה. בטקס המילה, כמו בטקס הטבילה, משתתף קהל. הקהל אומר בטקס המילה כמה פסוקים ובהם גם ברכת "ברוך הבא" עם כניסתו של התינוק לבית הכנסת וברכת התינוק בזמן הטקס: "כשם שנכנס לברית כן ייכנס לתורה לחופה ולמעשים טובים".¹⁶ בברכה זו אפשר לראות לא רק את תפקידו של הקהל, אלא גם את הקשר בין טקס המילה לבין המשך חייו של התינוק הנימול, כך מגלים את מקומו של הטקס במחזור החיים. לימוד תורה ונישואין נוגעים לשלבי חייו הבאים, לכן תפקידו של הקהל משקף בבירור את מקומו של טקס זה במחזור החיים, כטקס הראשון בסדרה של טקסי מעבר שצפויים לזה שנכנס לברית, זהו טקס המגדיר את ראשיתה של תקופת הילדות. הכנסייה הנוצרית פעלה לכפיית סמכותה בכל מה שקשור בטקס הטבילה, בטקס סעודת האדון ובטקס האישוש, אולם נראה כי הקהילה הנוצרית הסכימה כי הכנסייה היא בעלת הסמכות על הילד, והבנייתה את הילדות היתה בעלת תוקף בכל הקשור בסקרמנטים של הטבילה וסעודת הקודש.

¹⁶ מתוך מחזור ויטרי, שנכתב במאה ה-13 ע"י שמחה ב"ר שמואל מהעיר ויטרי. מחזור זה כולל פיוטים שאינם נמצאים במחזורים אחרים, ממנו אנו למדים על טקס המילה בצורה מפורטת.

הימים שלאחר הלידה בחברה הימי ביניימית היו ימים של דאגה רבה לתינוק ואמו. כדי להגן על התינוק ולהקל על המפגש שלו עם משפחתו ועם הקהילה, נערכו טקסים שונים. על פי הנצרות, הילד נולד בחטא, חטאם של אדם וחווה, והוא זקוק לשחרור מחטא מיד לאחר לידתו. את השחרור הוא מקבל באמצעות הטבילה. זהו טקס מעבר שבו ניתנו לתינוק חסדו וסליחתו של המשיח, מביאים את הילד בברית קהילת המאמינים כדי שייושע. בין החוקרים אין תמימות דעים בפרשנות המדעית בהסברת נושא המילה, ניתן רק לומר שלמילה יש פונקציה של הגדרת זהות. זהו סימן היכר בגופו של אדם שאינו ניתן להסרה. בבשרו של כל בן ישראל שנימול נחתם "אות ברית", המכניס אותו לקהילה היהודית.

טקס הכנסת היילוד לעולמה הרוחני והדתי של הקהילה, הן בחברה היהודית והן בחברה הנוצרית, הוא מרכזי ומשמעותי בחייו של הילד. לכן צוין מאורע זה בטקס המסמל את המעבר מהמעמד שהיה לילד טרם הכניסה לקהילה ולמעמדו החדש, כאדם "שלם" יותר. טקס זה נועד להגן על חייו של התינוק, להקל על קליטתו בחברה ועל המפגש שלו עם משפחתו והקהילה. ניתן לראות כי היו קשרים תרבותיים והשפעות הדדיות בין החברה היהודית לחברה הנוצרית באירופה בתקופת ימי הביניים, בנוסף עולם הסמלים והדימויים של היהודים והנוצרים היה זהה, וזאת על אף הפרשנות השונה. קיים הבדל מרכזי והוא: בנצרות רק לאחר הטבילה הפך התינוק לנוצרי, אולם תינוק שנולד למשפחה יהודית לא הפך ליהודי עם מילתו, אלא הפך מערל לבן ברית. על אף השוני אפשר להצביע על קווי מחשבה דומים בין שתי הקהילות, שכן ליהודים היה חשוב למול תינוק שמת לפני שהספיקו לעשות לו את המילה, כך גם לנוצרים היה חשוב, במקרה של סכנת חיים, לערוך הטבלת חירום לתינוק כדי להבטיח את מקומו בעולם הבא.

בפרק האחרון ניסיתי לבדוק מהי עמדתה של קתריין אן טגליה לגבי הקשר בין הדיון בהטבלת תינוקות לבין שאלת קיומה של תקופת ילדות מוגדרת בימי הביניים. היא אומרת כי הטבילה מייצגת את צעדו הראשון של התינוק אל הקהילה הנוצרית, והילדות החלה מיד עם טבילתו של התינוק. הכנסייה הנוצרית פעלה לכפיית סמכותה בכל מה שקשור בטקס זה, אבל מנגד נראה כי הקהילה הנוצרית הסכימה כי הכנסייה היא בעלת הסמכות על הילד, והבנייתה את הילדות היתה בעלת תוקף בכל הקשור בסקרמנטים של הטבילה וסעודת הקודש. נראה כי גם טקס ברית המילה הוא טקס המגדיר גם את ראשיתה של תקופת הילדות.

ביבליוגרפיה

- באומגרטן אלישבע, אמהות וילדים, חיי משפחה באשכנז בימי הביניים, ירושלים, 2005, עמ' 90-141
- טגליה קתרין אן, **ההבניה התרבותית של הילדות: טבילה, סעודת הקודש ואישוש**, (תרגום: ד"ר עידן ירון), עמ' 73-88
- רובין ניסן, ראשית החיים, תל אביב, 1995, עמ' 77-121.
- שחר שלומית, ילדות בימי הביניים, אור יהודה, 1990, עמ' 73-81.